

ילקוט משה הלכות תפילה

על פי הרמב"ם

מאת

איתמר כהן

שבט התשע"ה

מכון
משנת
הרמב"ם

תוכן העניינים

5.....	הקדמה
7	פרק א - הלכות השכמת הבוקר
9	פרק ב - הלכות ברכות השחר וברכות התורה
13	פרק ג - הלכות נטילת ידיים שחרית
18	פרק ד - הלכות לבישת בגדיו והילוכו
20	פרק ה - הלכות הנהגת בית הכסא וברכת אשר יצר
23	פרק ו - הלכות נקיון המקום לדבר שבקדושה
28	פרק ז - הלכות כוונת הברכות
32	פרק ח - הלכות הזכרת השם
34	פרק ט - הלכות מאה ברכות, ועניית אמן וברוך הוא וברוך שמו
37	פרק י - הלכות ציצית (החייבים, הכסות, הברכה, בגד עיטוף, הידור מצוה)
41	פרק יא - הלכות ציצית (קשירת החוליות, הטויה, תעשה ולא מן העשוי, אֱלֶהָרֵב, נפסקו החוטים)
46	פרק יב - הלכות ציצית (הברכה, קטן, לא ינהג בביזיון, ברב עם, בלילה, שהחיינו, הורידה, ללא רשות, שאולה, כבוד הבריות)
51	פרק יג - הלכות תפילין (זמן הנחתן, החייבים, סדר הנחתן, מעומד מיושב, כיסוי וגילוי)
58	פרק יד - הלכות תפילין (שתי תפילין, הברכה, חציצה, רצועות ונפילה, הכיס, ללא רשות, איטר, לא יסיח)
64	פרק טו - קצת הלכות בעשיית התפילין
68	פרק טז - דברים האסורים משהאיר היום עד שיתפלל
70	פרק יז - הכנת הגוף לתפלה ומקומות שראוי להתפלל שם. וסדר תפילת היחיד והאישה
76	פרק יח - הלכות הזמירות

תוכן העניינים

81	פרק יט - הלכות קדיש וברכו ותפילת הציבור, וצירוף עשרה, ואם יצאו מקצתן, והלכות שליח ציבור .....
90	פרק כ - דיני הפסקה בקריאת שמע וברכותיה .....
92	פרק כא - הלכות קריאת שמע .....
103	פרק כב - הלכות תפילת שמונה עשרה .....
118	פרק כג - הלכות הזכרת הגשמים, ושאלת גשמים, יעלה ויבוא ועננו .....
122	פרק כד - הלכות חזרת התפילה ע"י שליח ציבור, והלכות תפילה אחת .....
126	פרק כה - הלכות תפילת התשלומין .....
128	פרק כו - הלכות נשיאת כפים .....
141	פרק כז - הלכות נפילת פנים .....
145	פרק כח - הלכות קריאת ספר תורה .....
157	פרק כט - הלכות ספר תורה שנמצא בו פיסול .....
161	פרק ל - הלכות גמר התפילה .....
163	פרק לא - הלכות קדיש .....
167	פרק לב - הלכות קדושת בית הכנסת ובית המדרש .....
169	פרק לג - הלכות תפילת מנחה .....
171	פרק לד - הלכות תפילת ערבית .....
	מאמרים
175	ברכת על נטילת ידים - פשוטו של תלמוד .....
182	דיבור לאחר נטילת ידים - פשוטו של תלמוד .....
186	נטילת ידים שחרית .....
189	עיונים בתוספות הראשון שבש"ס .....
193	להתעטף בציצית .....
207	כסדרן בתפילין ומזוזות .....

תוכן העניינים

216	שאילת שלום קודם התפילה
219	תפילה בהליכה
227	עניית אמן לאחר שליח ציבור
234	פורסין על שמע
248	כוונה בתפילה
253	קירוי הכהנים
259	כהן כיצד ישא את כפיו - מנהג התלמוד
263	נפילת פנים
267	כיצד ינהג בשעת ברכות התורה
269	קריאת פרשת זכור, האם יש חובה מהתורה
271	ברכת המצוות האם מעומד ?
278	ברכת שהחינו
294	דרכו של הרמב"ם לטפל בסוגיות סותרות (מאת שלמה טולידאנו)

הקדמה

בשבח והודאה לה' יתברך, מגישים אנו לפני הלומדים, הלכות תפילה לפי שיטת הרמב"ם, על פי סדר "קיצור שולחן ערוך" והספרים הקרובים אליו. בספר זה ביארנו את דעת הרמב"ם בכל אותם נושאים שנזכרו ב"קיצור שולחן ערוך" לפי שיטות הפוסקים האחרים, והרמב"ם לא גילה את דעתו בפירוש, ובכך תבאר שיטתו כראוי. בנוסף התייחסנו למקרים חדשים שהתחדשו בימינו. בהערות הערנו על שיטת השו"ע והשיטות האחרות החולקות על הרמב"ם, וביארנו מדוע פסק כפי שפסק. בנוגע למנהגים, הזכרנו את מנהג תימן הקדום שהוא תואם את התלמוד והרמב"ם, וגם הזכרנו מנהגים מאוחרים התואמים את ההלכה, וכבר נהגו בהם כולם.

מכיון שאנו באים לדון על ההלכות שנזכרו בדברי הפוסקים האחרים, ולא נזכרו בדברי הרמב"ם במפורש, ואנו באים לנסח ולסגן את אותן הלכות לפי שיטת הרמב"ם, השתדלנו לברר וללבן את אותן הלכות במקורותיהם, בעזרת הספר "בית יוסף" של רבי יוסף קארו מחבר השו"ע, שממנו פינה ויתד לכל שיטות הפוסקים, והוא כינס וביאר את שיטות הפוסקים, שנזכרו לאחר מכן בשו"ע ובנושאי כליו.

בכל מקום שמצאנו סיוע לביאור שיטת הרמב"ם מדברי המפרשים השונים, ראשונים ואחרונים, בין אם הם ביארו את הרמב"ם, ובין אם הם ביארו את המשנה או התלמוד, ציטטנו אותם, מפני שחכמי ישראל כבר חקרו רבות את פשט התלמוד ואת שיטת הרמב"ם, ומן הראוי להשתמש בחכמתם ותבונתם.

אמנם אין צריך להאריך בשבח פסיקת הרמב"ם ושיטתו, וצמידותו לתלמוד ולמסורת חז"ל, אולם רק זאת נאמר, מי שרוצה למצוא שיטה הלכתית ברורה וסדורה, ללא ספקות, וללא חומרות שאין להם מקור בתלמוד, וללא סתירות ופסיקת הלכה של פרשנויות סותרות לתלמוד, ימצא את מבוקשו במשנה תורה להרמב"ם, שבו הובא סיכום תושב"ע, בו שוקעה מסורת חז"ל, על פי מסורת הגאונים שהגיעה לרמב"ם בצורה מושלמת, וביאוריו לתלמוד הם ביאורים שהועברו במסורת, ולא פרשנויות שנלמדו מהסברא שיש בהם ספקות וחוסר הבנה.

כאן נעיר, שיש רבים החושבים, שבהלכות שלא ביאר הרמב"ם את דעתו, צריך לפסוק כשו"ע, וכפוסקים שכן ביארו את דעתם, מפני שאין בכוחנו לדעת מהי שיטת הרמב"ם. אולם שיטה זו בנויה על חוסר לימוד ועיון, והסובר אותה אינו מסוגל להבין את שיטת הרמב"ם בסוגיית התלמוד, ועל פי הבנת הסוגיה להסיק מהי דעת הרמב"ם באותם נושאים.

מן הראוי להבהיר, שההלכות שנתבארו כאן בספר, אינן הלכות תיאורטיות שנלמדו מהרמב"ם ומהעיון, אלא הן הלכות מעשיות הנהוגות אצל יהודי תימן, מפני שיהודי תימן שמרו על ההלכה התלמודית, ועל ההלכה הרמבמית, עד הדור האחרון, ומסורת התלמוד נשתמרה בידם ולא נשתבשה.

ואם במסורת שהגיעה לידם עסקינן, מעבר לעובדה שיש בידם מסורת ללשון חכמים לתלמוד, יש בידם מסורת לעיון פשטי בתלמוד. חכמי תימן עד הדור האחרון, אינם רואים עצמם כבולים לפרשנויות שנתקבעו ונתקבלו, אלא המעיין בספריהם ימצא עיון מחודש ישר מהתלמוד. כמוכך שעיון זה נובע מההלכות האחרות בידם, שהן כהרמב"ם, ואם יפרשו את התלמוד על פי פרשנויות מאוחרות, יהיו מעשיהם מנוגדים לתלמוד, ולפיכך מכח מצב זה, הם היו מחויבים להישאר צמודים לפשט התלמוד. במיוחד ראוי להזכיר את רבותינו, הרב יחיא קאפח זצ"ל, ונכדו הרב יוסף קאפח זצ"ל, שהקימו עולה של תורה בדור האחרון, ובכתביהם וספריהם יש דוגמה חיה לתלמידי חכמים המעיינים עיון פשטי בתלמוד, והרבה מביאוריהם והבנותיהם משוקעים בספר, ושיטת לימודם היוותה אבן דרך חשובה.

כאן ראוי לבאר, כי ההלכה היהודית אינה נקבעת על פי מנהג, אלא על פי התלמוד והרמב"ם שמהם תורה יוצאת לישראל. המנהג יכול להחמיר על ההלכה בדברים שיש בהם תוספת קדושה ופרישות, כגון שנהגו שלא לילך מצור לצידון בערב שבת (פסחים נ:), אבל סתם מנהג של אמירת פיוט או תחינה, אינו מחייב, ואם חכמי התלמוד לא קבעוהו, אין חובה לנהוג באותו מנהג, ומי שאומר אומר, ומי שלא אמרו לא הפסיד כלום. וכן כל כיוצא בזה בשאר מנהגים שהתווספו להלכה. בנוסף, אין בכוחו של מנהג להכריע בין שיטות הפוסקים, והעובדה שהעם התחיל לעשות הלכה כדעה מסויימת, אין בכוחה לקבוע שכך היא ההלכה, אלא ההלכה נקבעת על פי התלמוד והרמב"ם, וראוי לחזור להלכה התלמודית ולרמב"ם התואם את התלמוד ומקורות חז"ל.

מכיוון שהזכרנו את סוגיית המנהגים, נוסיף עוד כמה מילים לביאור הנושא. המעיין במשנ"ת להרמב"ם ימצא שלכאורה יש בדבריו סתירה בנושא זה, יש הלכות שבהם הרמב"ם מביא מנהגים ומחייב לנהוג בהם. לדוגמה: מקום שנהגו שלא יפליגו בערב שבת כלל אין מפליגין (שבת ל, ג). ונהגו כל העם שלא יצאו [הגברים] בטבעת כלל (שבת יט, ד). מנהג פשוט בשנער ובספרד שאין בעל קרי מתפלל עד שרוחץ כל בשרו במים משום הכון לקראת אלהיך ישראל (תפילה ד, ו). וכבר נהגו העם בשנער ובמערב שלא יעשו אחד מכל אלו [קניבת ירק וכו'] ביום הצום [יום צום הכיפורים] אלא הרי הוא כשבת לכל דבריו (שביתת עשור א, ג). נהגו כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם להתפלל ערבית וקבלוה עליהם כתפלת חובה (תפילה א, ו). ממנהגים אלו משתמע שיש למנהג תוקף והוא מחייב. לעומת זאת יש הרבה מנהגי תפילה ותוספות ואמירות, ושם לא מצאנו שנתן להם הרמב"ם תוקף מחייב. לדוגמה: ונהגו העם לקרוא ברכת כהנים [אחרי ברכות התורה], ויש מקומות שקורין צו את בני ישראל ויש מקומות שקורין שתיהן (תפילה ז, יא). וכבר נהגו לקרות פסוקים לפניהם ולאחריהם [לפני הזמירות ואחריהם] (תפילה ז, יב). במנהגים אלו לא כתב הרמב"ם חובה, אלא תיאור מצב, יש שנוהגים כך ויש אחרת, ונהגו להוסיף פסוקים.

ראשית נבהיר, שהטעם שקבעה ההלכה שיש למנהג תוקף, מפני שחכמים קבעו שדבר שהתקבל אצל כולם כאיסור, אסור לפרוץ בו גדר, כי בכך יהיה זלזול בקיום המצוות. צא וראה בימינו, אסור לינסוע באופניים בשבת, אסור ללכת בלי כיפה, מנהגים אלה התקבלו כחובה, והעובד עליהם נחשב כעובר על המצוות.

הקדמה

כיוון שכן, מנהגים שהתקבלו כחובה, ע"י העם וע"י מורה ההוראה, וכולם הסכימו עליהם, חייבים לקיימם, בשביל הסדר הטוב ותקינות הקהילה, ואילו מנהגים שמלכתחילה נקבעו כנוהג ורשות, ולא קיבלו תוקף, אין חובה לקיימם. כעת נבין כי המנהגים שכתבנו שהם מחייבים, מלכתחילה זה היה היחס אליהם, והם התקבלו אצל כולם כמחייבים. לעומת זאת המנהגים שכתבנו שאינם מחייבים, מלכתחילה לא נקבעו כחובה, וכולם התייחסו אליהם כרשות, רצה יעשה אותם לא יעשה אותם.

בסוף הספר נביא מאמרים העוסקים בביאור נושאים שונים. בהערות הפננו לחלק מהמאמרים, ובסוף הספר הם יבואו בשלמות.

נקווה שיפיקו הלומדים תועלת בדברים, ותתברר שיטת התלמוד והרמב"ם, בזכות העימות מול השיטות החולקות.

פרק א הלכות השכמת הבוקר

- א. כתב הרמב"ם בהלכות תפילה: בשעה שיתעורר בסוף שנתו, מברך והוא על מיטתו כך: אלוהי הנשמה שנתת בי טהורה - אתה בראתה, ואתה יצרתה, ואתה נפתתה בי, ואתה משמרה בקרבי, ואתה עתיד ליטלה ממני, ואתה עתיד להחזירה לי לעתיד לבוא; וכל זמן שהנשמה בקרבי, מודה אני לפניך ה' אלוהי, ריבון כל המעשים; ברוך אתה ה', המחזיר נשמות לפגרים מתים^א.
- ב. בסידורי תימן העתיקים, לא נזכר לומר בבוקר "מודה אני לפניך מלך חי וקיים, שהחזרת לי נשמתי בחמלה, רבה אמונתך"^ב, וכשמתעורר יאמר 'אלהי הנשמה' ולא 'מודה אני'.
- ג. אין לומר שהאדם מפקיד את נשמתו עיפה לפני ה', והוא מחזירה לו חדשה ורגועה^ג, כי הנשמה רוחנית, והיא איננה לא עיפה ולא רגועה, ורק גופו של האדם הוא שהתעייף ונרגע.
- ד. כשיתעורר משנתו לא יעמוד ממיטתו מיד^ד, כי הדבר מזיק לבריאות^ה, ומה ששינינו במסכת אבות^ו: יהודה בן תימא אומר, הוי עז כנמר, וקל כנשר, ורץ כצבי, וגיבור כארי - לעשות רצון אביך שבשמיים. משנה זו אינה עוסקת בזמן

^א תפילה ז,ג.

^ב אמירת 'מודה אני' נוצרה ע"פ הבנה של מדרש רבה באיכה, ע"פ הרא"ש והטור.

לשון המדרש: חדשים לבקרים רבה אמונתך א"ר אלכסנדרני על שאתה מחדשנו בכל בקר ובקר אנו יודעין שאמונתך רבה לתחית המת. (מדרש רבה איכה ג,ח)

לשון הרא"ש: כדאיתא במדרש בהאי קרא חדשים לבקרים רבה אמונתך שהקב"ה גומל חסדים טובים לאדם לפי שבערב אדם עיף ויגע ממלאכת היום והולך לישן ומפקיד נשמתו ביד הקב"ה ובבוקר מעביר שינה מעיניו ומחזיר לו נשמתו ומחדש כחו בכל בקר ובקר ולכך יש לומר ויהי רצון. (תוספות רא"ש ברכות ס:)

לשון הטור: וע"פ המדרש חדשים לבקרים רבה אמונתך בשר ודם מפקיד פקדון ביד חבירו ומחזירו לו בלוי ומקולקל אבל אדם מפקיד בכל ערב נשמתו ביד הקב"ה והיא עיפה ומחזירה לו חדשה ורגועה. (טור או"ח סימן מו)

ביאור המדרש ע"פ הרא"ש והטור, שבכל בוקר האדם מתחדש, כי נשמתו נלקחת ממנו בלילה וחוזרת אליו בבוקר, וגם בתחיית המתים תחזור נשמתו של האדם אליו.

הרא"ש מבאר ע"פ עיקרון זה גם את חתימת הברכה 'אלהי הנשמה' בא"י המחזיר נשמות לפגרים מתים, שאנו מודים לה' על שהחזיר לנו את נשמתנו בבוקר, ובלילה היינו כפגרים מתים, כי שינה אחד מששים במיתה. (ברכות נז:): אלו דבריו: "משום שיש בה [בברכת אלהי הנשמה] אריכות דברים, חתמינן בה בברוך, לשבח ולהודות לשמו על החסד שעושה עמנו בכל יום מעין תחיית המתים, כדאמרינן שינה אחד מששים במיתה". (תוספות רא"ש ברכות מו:)

^ג כ"כ קיצושו"ע א,ב. וכ"כ הטור, הובאו דבריו בהערה הקודמת. והנה, אם נעיין במדרש איכה, נזכר שלא כתוב שהנשמה עיפה, אלו דבריו: חדשים לבקרים רבה אמונתך א"ר אלכסנדרני על שאתה מחדשנו בכל בקר ובקר אנו יודעין שאמונתך רבה לתחית המת. (מדרש רבה איכה ג,ח) במדרש נאמר שהקב"ה מחדש את האדם בכל בוקר, כלומר את גופו, אבל נשמה עיפה לא נזכר.

^ד לא כמו שכתב בקיצושו"ע א,ד.

^ה שבת קכט: דאמר מר, ה' דברים קרובין למיתה יותר מן החיים ואלו הן, אכל ועמד, שתה ועמד, ישן ועמד, הקיז דם ועמד, שימש מטתו ועמד.

^ו ה,יח.

קימתו של האדם משנתו, אלא בהדרגה כללית וזירוז לקיום המצוות¹. ואדרבה, חכמים תיקנו כמה ברכות עד שיעמוד ממיטתו, 'פוקח עורים' כשמעביר ידיו על עיניו, 'מלביש ערומים' כשלוכלב חלוקו, 'עוטר ישראל בתפארה' כשפורס סדין על ראשו, 'מתיר אסורים' כשישב, ורק אח"כ 'רוקע הארץ על המים' כשיוריד רגליו לארץ, ו'זוקף כפופים' כשיעמוד.

ה. נהגו קדמוננו להשכים קום ללמוד תורה, תלמוד משנה או הלכות, אבל לא נהגו לומר תיקון חצות, ואין לדבר זכר בסידורי תימן העתיקים הנקראים 'תכאליל'.

ו. מותר לומר פסוקים על פה, וכך נהגו קדמוננו להתפלל את פסוקי דזמרא ושירת הים וקריאת שמע על פה, ומה שאמרו חכמים² "דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם על פה, ודברים שבעל פה אי אתה רשאי לאומרם בכתב", הכוונה שם לדברים שמוציא בהם את הרבים ידי חובה ואינם חובת יחיד אלא חובת ציבור³.

¹ לשון המשנה במסכת אבות (ה,יח): יהודה בן תימא אומר, הוי עז כנמר, וקל כנשר, ורץ כצבי, וגיבור כארי - לעשות רצון אביך שבשמיים. הוא היה אומר, עז פנים לגיהנם, ובוש פנים לגן עדן. כן יהי רצון מלפניך ה' אלוהינו שתיבנה עירך בימינו, ותיתן חלקנו בתורתך, ועם עושי רצונך.

וביאר הרמב"ם בפיהמ"ש: שלמרות שהאדם מוזהר מעזות פנים, ועז פנים לגהנם, אבל צריך האדם להיות עז פנים בזמן שהוא מוכיח את הממרים על דבר ה', כאילו אמר השתמש במידות הפחותות בזמן הראוי בענייני שמים, ובלבד שתהיה כוונתו לעשות רצון אביו שבשמים, וכבר חנן את זרע אברהם בבושה, וביקש, אלהים, כשם שחנותנו בזאת המעלה, כן חון אותנו שתבנה עירך בימינו וכו'.

היוצא מביאור הרמב"ם, אין משנה זו עוסקת בזמן קימתו של האדם משנתו, אלא בהדרגה כללית וזירוז לקיום המצוות. לפיכך מה שדייקו המפרשים שצריך לקום ממיטתו מיד כשמתעורר, והקשו המקשים שהדבר מזיק לבריאות, במשנת הרמב"ם אין צורך לכל זה, ומעולם לא חייב יהודה בן תימא את האדם לקום מיד ממיטתו כשיתעורר.

² גיטין דף ס:

³ כך נסביר את הרמב"ם בהלכות תפילה פרק יב הלכות ח יא, לא יקרא על פה בזמן הקריאה בספר תורה, ולא יקרא מהכתב בזמן קריאת התרגום, כי קריאת התורה וקריאת התרגום הם קריאות שמוציא אחרים ידי חובה ואינם חובת יחיד אלא חובת ציבור.

פרק ב הלכות ברכות השחר וברכות התורה

- א. תיקנו חכמים לברך ברכות אלו בכל יום: 1. בשעה שיתעורר יברך אלהי הנשמה. 2. כששומע קול התרנגול יברך הנותן לשכוי בינה. 3. כשלוכש בגדיו יברך מלביש ערומים. 4. כשמניח סדינו על ראשו [או חובש כיפה] יברך עוטר ישראל בתפארה. 5. כשמעביר ידיו על עיניו יברך פוקח עיוורים. 6. כשיישב על מיטתו יברך מתיר אסורים. 7. כשמוריד רגליו מן המיטה ומניחם על הארץ יברך רוקע הארץ על המים. 8. כשעומד יברך זוקף כפופים. 9. כשנוטל ידיו יברך תחילה על נטילת ידיים. 10. כשרוחץ פניו יברך המעביר שינה מעיני ותנומה מעפעפי; יהי רצון מלפניך ה' אלוהי ואלוהי אבותי, שתרגילני לדבר מצוה... 11. אחר שייצא מבית הכסא יברך אשר יצר. 12. כשחוגר חגורו יברך אוזר ישראל בגבורה. 13. כשנועל מנעלו יברך שעשה לי כל צרכי. 14. כשמהלך לצאת לדרך יברך המכין מצעדי גבר. ומברך אדם בכל יום ללא עשיית פעולה: 15. שלא עשני גוי. 16. שלא עשני עבד. 17. שלא עשני אישה¹⁰.
- ב. ברכות השחר יברך אותם מיד כשיתעורר משנתו, גם קודם נטילת ידיים, כי נטילת ידיים שחרית היא משום קריאת שמע ותפילה (יתבאר להלן בפרק ג), אבל לשאר ברכות לא תיקנו חכמים נטילת ידיים, ומותר לברך ברכות ללא נטילת ידיים. ואין לומר שאין ידיו נקיות, כי רק אם יש על ידיו טינוף של צואה או מי רגלים אסור לברך, אבל סתם טינוף, אינו יכול לגרום לביטול אמירת ברכות. ואין לחשוש שמא נגע בלילה במקום מכוסה, מפני שנגיעה זו אינה אוסרת אמירת ברכות, וגם חכמים תיקנו לברך על נטילת ידיים בסוף ברכות השחר, למרות שבזמנם ישנו ערומים וודאי נגע במקומות מכוסים¹¹. ועוד נבאר (בפרק ג) שאם נגע במקום מכוסה, אינו צריך ליטול ידיים על נגיעה זו¹².
- ג. שבע עשרה ברכות אלו, אין להן סדר, אלא מברך כל אחת מהן על דבר שהברכה בשבילו, בשעתו. כיצד - הרי שחגר חגורו והוא על מיטתו, מברך אוזר ישראל; שמע קול התרנגול אחר כך, מברך הנותן לשכוי בינה. וכל ברכה מהן שלא נתחייב בה, אינו מברך אותה¹³.
- ד. כיצד: לן בכסותו, אינו מברך כשעומד מלביש ערומים; הלך יחף, אינו מברך שעשה לי כל צרכי. ביום הכיפורים ותשעה באב, שאין שם רחיצה, אינו מברך על נטילת ידיים, ולא המעביר שינה. אם לא נכנס לבית הכיסא, אינו מברך אשר יצר את האדם. וכן שאר ברכות אלו¹⁴.
- ה. בתקופת הרמב"ם נהגו העם ברוב המקומות, לברך את ברכות השחר כולן זו אחר זו בבית הכנסת, בין נתחייבו בהן, בין לא נתחייבו בהן. והרמב"ם כתב על

¹⁰ תפילה ז, א-ו.

¹¹ ברכות ס:

¹² תפילה ז, א-ו. קרית שמע ג, יא. ברכות ס:

¹³ תפילה ז, ז.

¹⁴ תפילה ז, ח.

- מנהג זה: וטעות היא בידם, ואין ראוי לעשות כן. ולא יברך אדם ברכה, אלא אם כן נתחייב בה¹⁵.
- ו. לפיכך, בימינו שאין תרנגולים מצוים בעיר, מי שלא שמע את קול התרנגול בבוקר, לא יברך הנותן לשכוי בינה, ואם בירך למרות שלא שמע, הרי זו ברכה לבטלה. וכן אם הוא סומא לא יברך פוקח עורים. ואם הוא חרש לא יברך הנותן לשכוי בינה¹⁶.
- ז. עבר ולא בירך את הברכות בשעת עשיית הפעולות, יכול לברך את הברכות אח"כ, וידלג על הברכות שלא התחייב בהם¹⁷.
- ח. כל הברכות כולן, אף על פי שבירך ויצא ידי חובתו, מותר לו לברך לאחרים שלא יצאו ידי חובתם כדי להוציאם - חוץ מברכת ההנאה שאין בה מצוה, כגון ברכת הפת או הפרי או המשקה או הריח, שאינו מברך לאחרים אלא אם כן נהנה עימם [ברכת הנאה שיש בה מצוה, מברך לאחרים]. לפיכך יכול ש"ץ לברך בבית הכנסת את ברכות השחר להוציא אחרים ידי חובתם, והוא שיש שם אחרים שלא יצאו ידי חובתם ומתכוונים לצאת בברכותיו, אבל אם כולם יצאו ידי חובה, או שהם מתכוונים לצאת בברכת עצמם, אם כבר בירך את הברכות בביתו, אסור לו לכפול את ברכות השחר בבית הכנסת לבטלה¹⁸.
- ט. ברכות השחר תיקנו חכמים לאומרם בשעה שיתעורר בסוף שנתו, וזמנן מחצות הלילה עד סוף שעה רביעית שהיא שלישי היום. לפיכך אם השכים מחצות והלאה, ואין בדעתו לחזור לישן, יברך אז את ברכות השחר¹⁹. וכן מי שעבר ולא

¹⁵ תפילה ז, ט. בהלכה שלפנינו יש שני ענינים א- מנהג העם לברך בבית הכנסת, ועל כך כתב הרמב"ם, טעות ואין ראוי לעשות כן. ב- בין נתחייבו בין לא נתחייבו, ועל כך כתב הרמב"ם, ולא יברך אדם ברכה אלא אם כן נתחייב בה, והיא ברכה לבטלה.

¹⁶ תפילה ז, ז-ט. שו"ת ראב"ם פג פריימן.

¹⁷ שו"ת ראב"ם פג פריימן. וזה לשונו: ואע"פ שתיקנו שתאמרם תיכף לתנועות ולמעשים האלה, הרי אם יאחרו ויאמרו אותן בבית הכנסת אין זו ברכה לבטלה לפי הרוב. [כוונתו שבאותן ברכות שהתחייב, אם איחר ואמרן בבית הכנסת, אינן ברכה לבטלה, וכך ביאר ראב"ם בהמשך התשובה, ראה שם].

¹⁸ ברכות א, י. שו"ת ראב"ם פג, פריימן, עמ' 124. וזה לשון ראב"ם: "ומי שטוען לאמירת הברכות הנזכרות בבית הכנסת ברבים כפי המנהג הפשוט, כמה שאמרו ז"ל, כל הברכות אע"פ שיצא מוציא, ושרוב הקהל אינם יודעים את הברכות האלה בע"פ, ואם לא ישמעון בבית הכנסת לא יברכו, הרי יאמר לטוען הזה: ומנין ברור לך, שהשומעים חייבים בברכות האלה שתאמרנה כלן, עד שאתה טוען כמה שאמרו כל הברכות אע"פ שיצא מוציא. מה שמתחייב מן הטענה הזאת הוא שיברכו מה שודאי אצלך שהשומע חייב בו, לא מה שאתה מסופק בו, והרי כאן בהרבה דברים אינו חייב כמו שבארנו". ע"כ. ומדבריו למדנו, שבמקום שודאי יש מי שיצא בברכות הש"ץ בבית הכנסת, יכול לברך אותם כדי להוציא ידי חובה.

¹⁹ אף ברכת הנותן לשכוי בינה כך דינה, ואם אין בדעתו לחזור לישן, ושמע את קריאת התרנגול לאחר חצות, יברך.

ולעומת זאת, לפי השו"ע לא יברך הנותן לשכוי בינה עד שיאור היום, והמשנ"ב הביא את דעת החולקים שיברך אף קודם שיאור היום, ואח"כ הביא עוד דעה שצריך שישמע את קול התרנגול ורק אז יברך [כשיטת הרמב"ם], ובדיעבד אף אם לא שמע יברך.

וזה לשון השו"ע סימן מז סעיף יג: המשכים קודם אור היום, מברך כל סדר הברכות חוץ מברכת הנותן לשכוי בינה ופרשת התמיד שימתין מלאומרה עד שיאור היום.

וכתב המשנ"ב בס"ק לא: והאחרונים הסכימו שגם ברכה זו יכול לברך אפילו קודם שיאיר היום. אך י"א שלכתחלה יש ליזהר שלא לברך אותה קודם שיאיר היום אם לא ששמע קול תרנגול.

בירך בשעת עשיית הפעולות בבוקר השכם, יכול לברך את הברכות שהתחייב בהם עד סוף שעה רביעית. אבל אם שמע את קול התרנגול לאחר ארבע שעות זמניות, לא יברך אז הנותן לשכוי, כי הברכה היא על הבחנתו בין יום ללילה, וכעת אינו זמן הבחנה בין יום ללילה, אלא הוא אמצע היום.²⁰

י. אסור לתקן ברכות נוספות שלא תיקנו חכמי התלמוד, כי אין לנו סמכות לתקן ברכות, לפיכך לא יברך ברכת הנותן ליעף כח', וכן אישה לא תברך 'שעשני כרצונו'.²¹

יא. חייב אדם לברך בכל יום ברכות התורה, ואלו הן: ... אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על דברי תורה. הערב נא ה' אלוהינו את דברי תורתך... בא"י נותן התורה. ... אשר בחר בנו מכל העמים... בא"י נותן התורה. וצריך לקרוא מעט דברי תורה לאחריהם, לפיכך יקרא לאחריהם פסוק מהתורה, או פרשת צו וברכת כהנים. ברכות אלה פוטרות את הלימוד שילמד במשך היום והלילה, ולגביהן הלילה נמשך אחרי היום.²²

יב. ברכת מתיר אסורים יברך כשישב, מפני שאז מניע עצמותיו שהיו כל הלילה כפותים, וברכת זוקף כפופים יברך כשיעמוד, מפני שאז זוקף את קומתו הכפופה, וכיון שיש כאן הודאה על שתי טובות שעשה עימנו ה', גם אם קדם ובירך זוקף כפופים יחזור ויברך מתיר אסורים, ואין לומר שהנעת עצמותיו ופעילותם כלולה בכלל זקיפות קומתו.²³

יג. ברכת המעביר שינה מעיני ותנומה מעפעפי; מחוברת ליהי רצון - יהי רצון מלפניך ה' אלוהי ואלוהי אבותי, שתרגילני לדבר מצוה... ברוך אתה ה', גומל חסדים טובים. לפיכך אם שמע את הברכה מאדם אחר, יענה אמן רק בסיום יהי רצון, בא"י גומל חסדים טובים. אבל ברכות התורה הם שלש ברכות, לפיכך אם שמע את הברכות מאדם אחר, יענה אמן לאחר כל ברכה.²⁴

ובדיעבד יצא אפילו לא שמע קול תרנגול. ודוקא שיברך אותה מחצות לילה ואילך אבל קודם חצות אפילו בדיעבד יחזור ויברך ואפילו אם שמע קול תרנגול.

²⁰ הוראת הרב קאפח לתמיר רצון, תשובות 105-106.

²¹ שו"ת ראב"ם פג פריימן.

²² תפילה ז, י-יא. וזה לשון המעשה רוקח הלכות תפילה ז, י: ואפילו כשקורא בלילה, לא נאמר שהלילה מהיום האחר הוא, שיצטרך לחזור ולברך, שאע"פ שבשאר הדברים היום הולך אחר הלילה, גבי קריאה [קריאה בתורה] הלילה הולך אחר היום, כדאמרינן בירושלמי, א"ר יוחנן אנן אגירי דיממא אנן יזפינן ביממא ופרעינן בליליא, כלומר מי שהוא שכיר אין לו להתבטל ממלאכתו כל היום וכו', ומה שאנו מתבטלים ממנה ביום הוא כמו הלואה אצלינו ואנחנו פורעים אותה בלילה, הנה שקריאת הלילה היא מהיום ההוא, ולפיכך בברכה שבירך בבקר להפטר במה שלומד ביום, באותה ברכה נפטר ג"כ במה שלומד בלילה ע"כ, והך לישנא דירושלמי איתיה נמי בתלמודא דידן בעירובין פ' הדר דף ס"ה, א"ר נחמן בר יצחק, אנן פועלי דיממי אנן, רב אחא בר יעקב יזיף ופרע, ופי' רש"י פעמים שהיה טרוד במזונותיו ביום ופורע קביעות עתו בלילה.

²³ כתב הטור או"ח סימן מו: וראיתי בסדור רב עמרם כיון שבירך זוקף כפופים אין לברך מתיר אסורים. ואיני יודע למה דהא בגמרא מפרש כל אחת ואחת למה נתקנה. כתב הב"י שם: כלומר כשיושב על המיטה ומותח עצמותיו מברך מתיר אסורים מפני שמניע עצמותיו שהיו כל הלילה כפותים וכשעומד על עמדו מברך זוקף כפופים מפני שהיתה קומתו כפופה כל הלילה. ע"כ. הב"י הכריע כמו רב עמרם ולא כמו הטור, ואנו הכרענו כמו הטור, וכפי שביארנו הטעם, שיש כאן שתי טובות.

²⁴ תפילה ז, ד י.

- יד. הנעור כל הלילה לא יברך ברכות השחר, כי לא התחייב בהם, ואם יברכם הם ברכה לבטלה. אבל יברך שלא עשני גוי, עבד, ואישה, וברכות התורה, כי ברכות אלו חובה לברכם בכל יום גם ללא עשיית פעולה. ודבר ברור שיברך על נטילת ידיים, כי צריך ליטול ידיו לקריאת שמע ותפילה, וחייב לברך לפני הנטילה.²⁵
- טו. ברכות השחר תיקנו חכמים לאומרים בשעה שיתעורר בסוף שנתו, אבל אם השכים לאחר חצות [וכ"ש קודם חצות] ולמד תורה וחזר לישן, יברך ברכות השחר וברכות התורה²⁶ ונטילת ידיים רק כשיתעורר בסוף שנתו. ואם השכים לקרוא בתורה בין קודם עלות השחר ובין לאחריו, ואין דעתו לחזור לישון, יברך ברכות השחר, ויטול ידיו²⁷, ויברך ברכות התורה וילמד ויתפלל, ולגבי אדם זה היום התחיל בסוף שנתו.²⁸
- טז. הישן ביום, אפילו כמה שעות, אינו מברך אלהי הנשמה, ולא שאר ברכות השחר, ולא ברכות התורה, כי ברכות אלו תיקנו חכמים לאומרים כשיתעורר משינת הלילה, שאז הוא זמן שינה אצל כל אדם.²⁹
- יז. לא בירך ברכות השחר קודם התפילה, יברך אותם לאחר התפילה, עד סוף ארבע שעות, אבל לא יברך אז ברכות התורה, כי כבר נפטר בברכת אהבת עולם, שיש בה בקשה על לימוד תורה [ותן בליבנו להבין להשכיל...], וקריאת שמע שקורא מיד לאחר ברכת אהבת עולם, נחשבת שקרא דברי תורה לאחר ברכות התורה. אבל לא נפטר מברכת אלהי הנשמה בברכת מחיה המתים, כי בברכת אלהי הנשמה יש גם הודאה על המצאות הנשמה בתוכנו בזמן שאנו חיים, והודאה זו אינה נמצאת בברכת מחיה המתים.³⁰
- יח. הזמינהו לקרוא בתורה קודם שיברך ברכות התורה, יעלה לתורה ויברך את ברכת אשר בחר בנו ויקרא בתורה, שכיון שיש בברכה זו הודאה על נתינת התורה, מותר לו לקרוא בתורה [כמו אם בירך אהבת עולם], ולאחר הקריאה בתורה יברך לעצמו את שתי ברכות התורה שנותרו לו, על דברי תורה, הערב נא, ויקרא אחריהם פסוק או פרשת צו או ברכת כהנים וכדו'³¹.
- יט. אלו הקטעים שיאמר ב'סדר הנהגת הבוקר' בסידור: ברכת אשר יצר אם נפנה לנבקיו, אלהי הנשמה, ברכות השחר אלו שהתחייב בהם, יהי רצון הראשון

²⁵ תפילה ז, ז-ט. ברכות ו, א.

²⁶ אין לומר שיברך את ברכות התורה בחצות, מפני שאז כבר ישן את רוב שנתו, ולכאורה לגבי אדם זה כבר התחיל היום, אלא יש להשוות את ברכות התורה לברכות השחר, ויברך אותם רק כשיתעורר בסוף שנתו, מפני שהם ברכות השבח, כמו ברכות השחר, וחכמים הסדירו אמירתם כשיתעורר בסוף שנתו. וכך יש לדייק מלשון הרמב"ם שכתב, (תפילה ז, י) המשכים לקרוא בתורה... מברך ברכות התורה..., משמע מלשוננו, דוקא אם משכים ואין בדעתו לחזור לישן. וראה פרק יז הערה כח, שם הוכחנו שברכות התורה הם ברכות השבח.

²⁷ למרות שלא תיקנו חכמים נטילת ידיים ללימוד תורה, אבל כיון שלומד לפני התפילה, יקדים ליטול לפני הלימוד, ונמצא שירויה שילמד כשידיו נקיות.

²⁸ תפילה ז, ג י. ברכות ו, יז.

²⁹ תפילה ז, ג.

³⁰ תפילה ז, י ומעשה רוקח.

³¹ תפילה ז, י-יא.

הסמוך לברכת המעביר שינה, יהי רצון השני להינצל מדברים רעים, ברכות התורה, פרשת צו וברכת כהנים³².

כ. בנוסח הרמב"ם וסידורי תימן העתיקים 'תכאליל', מופיע יהי רצון בלשון יחיד "יהי רצון מלפניך ה' אלוהי ואלוהי אבותי, שתרגילני לדבר מצוה, ואל תרגילני לדבר עבירה, ותשלט בי יצר טוב, ואל תשלט בי יצר רע, ותחזקני במצוותיך, ותיתן חלקי בתורתך, ותיתנני לחן לחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי, ותגמלני חסדים טובים מלפניך..." וכך ראוי לאומרו, ולא בלשון רבים כפי שנכתב בסידורים מאוחרים³³.

כא. שאר הקטעים המופיעים ב'סדר הנהגת הבוקר' בסידור, אין חובה לאומרם, לפיכך אם הוא ממהר כגון שנחפז למלאכתו, או שרצה להגות בתורה, יכול שלא לאומרם, ועדיף שיאמר מעט בכוונה, מהרבה קטעים במרוצה וללא כוונה³⁴.

כב. לאחר הפזמון 'אדון העולמים' מופיעה בקשה 'יהי רצון', ובסופה הובא פסוק יהיו לרצון אמרי פי וכו', ואסור לאומרו קודם שיברך ברכות התורה. וכן אסור לומר את פסוקי הקרבנות המופיעים בקטע רבון העולמים. וכן אם השכים לומר אשמורות (סליחות), יקדים לברך ברכות התורה בכדי שיהיה מותר לו להזכיר את הפסוקים שבאשמורות. וכבר נשאל הרמב"ם, על מי שאומר תפילת רשות או שבת או פסוקים או מזמורים קודם עלות השחר, האם חייב לברך לפני כן ברכות התורה? והשיב, שצריך לברך ברכות התורה קודם, אפילו קרא רק פסוק אחד³⁵.

כג. כתב הרמב"ם בנוסח התפילה, שאחר ברכות התורה נהגו העם לומר "פרשת צו וברכת כהנים, אלו דברים שאין להם שיעור, אמר רבי זירא, תנא דבי אליהו, אמר רבי אלעזר, לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר, לפיכך אנו חייבים להודות, אתה הוא קודם שנברא העולם, אתה הוא ה' לבדך... ברוך ה' לעולם אמן ואמן". ומי שירצה לקיים את מנהג העם, הרי זה משובח³⁶.

כד. ציבור שנהגו לומר את ברכות השחר וברכות התורה והקטעים שלאחר מכן [פרשת צו וכו'] יחדיו בבית הכנסת, אינם צריכים לעמוד, ומנהג תימן לעמוד רק לאמירת המהולל וברוך שאמר, ולא קודם לכן.

³² תפילה ז, ג-יא.

³³ תפילה ז, ד.

³⁴ תפילה ז, ג-יא.

³⁵ שו"ת קפז.

³⁶ סדר התפילה א-ב.